

MADÁCH IMRE: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA (1862)

■ A szerző

Madách Imre **1823.** január 21-én született a Nógrád megyei Alsósztrégován (Szlovákia), vagyos, nagy múltra visszatekintő középnemesi családban. Édesanyja Majthényi Anna, aki férje halála után (**1834**) egyedül nevelte öt gyermekét. Fiai magánúton végezték tanulmányaikat, vizsgáikat a váci piarista gimnáziumban tették le. Madách **1837**-ben került a pesti egyetemre, itt kezdetben a filozófiai tanfolyam, majd a jogi kar hallgatója volt. Egyetemi tanulmányait is magánúton fejezte be. **1842**-ben ügyvédi képesítést szerzett, később Balassagyarmaton alispánként dolgozott Sréter János mellett. Hivatalával súlyosbodó szívbetegsége miatt hagyott fel. Politikai tevékenységet a centralista vezetésű *Pesti Hírlap*ban folytatott.

1844 farsangján ismerkedett meg a losonci bálban Fráter Erzsébettel, akit édesanyja rosszalása ellenére is feleségül vett Csécsén, **1845**-ben. A házaspár a csesztvei birtokon élt, három gyermekük született (Aladár, Jolán és Borbála). Madách betegsége miatt nem vett részt a szabadságharcban, de a család így is sokszoros tragédiákat élt át ebben az időben. Nővérenek családját a felzigatott román parasztok kegyetlenül megölték. Öccse tüdőgyulladásban meghalt. Másik öccse menyasszonyának apját Haynau felakasztatta. Mivel az író **1851**-ben parócai birtokán rejtegette Rákóczy Jánost, Kossuth halálra ítélt titkárát, az író t vasra verve vitték Pozsonyba. Végül bizonyítékok hiányában elengedték. Távolléte alatt házassága megromlott, és a folytonos botrányok elkerülhetetlenné tették a válást. A megrendítő események után Madách magányba temetkezett Sztrégován. Az **1860**-as Októberi Diploma és az **1861**-es Februári Pátens kiragadta elszigeteltségéből, és az **1861**-es országgyűlésen a radikálisabb határozati párthoz csatlakozott Nógrád megye követeként. **1864.** október 5-én Alsósztrégován halt meg „vízkórban”.

■ Főbb művei

1840. Lantvirágok – versgyűjtemény

1842 és 1843 között:

Csák végnapjai – dráma

Mária királynő – dráma

Nápolyi Endre – dráma

Férfi és nő – dráma

Csak tréfa – dráma

1859. A civilizátor – dráma

1860–1861. Mózes – dráma

1862. Az ember tragédiája – drámai költemény

1863. A nőről, különösen aesthetikai szempontból – akadémiai székfoglaló

■ Írói világa

Madách meglehetősen sok művet írt, mégis egykönyvű szerzőként tartják számon. Írói ambíciói korán jelentkeztek, már **1840** júliusában Pesten megjelent első és egyetlen verseskötete *Lantvirágok* címmel. Ennek lírai darabjait Lónyay Etelka, ifjúkori szerelme ihlette. A drámaírással fiatalon, 16 évesen kezdett foglalkozni. A sztrégovai magány idején lírai költészetében a gondolati költeményekre helyeződött át a hangsúly. *Az ember tragédiájával* minden korban érvényes alkotást hozott létre.

■ A mű helye az életműben, életrajzi vonatkozások

Madách Imre *Az ember tragédiáját* 1859 februárjában kezdte el írni, s 1860 márciusában fejezte be. A mű 1862 elején jelent meg nyomtatásban, ezt követően a költőt a Kisfaludy Társaság (1862), majd az Akadémia is a tagjai közé választotta (1863).

Madách a művet először Szontágh Pálnak olvasta fel, az ő tanácsára került a kézirat végül Arany Jánoshoz 1861 elején. Arany kezdetben nem értékelte nagyra az alkotást, csak hónapokkal később olvasta végig a darabot, és ekkor fedezte fel kivételes értékeit. Ugyanakkor sok stiláris és vers-tani változtatást javasolt. Ez a mű a XIX. század nagy és termékeny korszakát méltón és stílusosan zárta le.

■ A cselekmény rövid váza

Az 1. szín a mennyekben játszódik. Az Úr a teremtést befejezve fogadta az angyali seregek hódolatát. A három főangyal hozsannát kiáltott, csak a negyedik, Lucifer nem osztozott az örömben, sőt lázadva vált ki az ünneplő angyalok kórusából. Vitába szállt a Teremtővel: ő nem látja a teremtett világ harmóniáját, csak a részek egyvelegét, az összhangzó értelmet hiányolja. Az Úr rendre intette, miszerint őt hódolat, s nem bírálat illeti. Lucifer viszont saját személyének lényegére hivatkozott: a tagadásra, a lázadásra és a diszharmóniára. Mindennek nevében a részét követelte a teremtésből. Az égből kitaszított bukott angyal két olyan fát kapott az Úrtól, melyeket a Teremtő átokkal sújtott: az éden két fáját, a tudását és a halhatatlanságát. Lucifer elégedett volt ezzel is, tudta, ahol a tagadás megveti a lábát, ott akár egész világokat is képes megdönteni.

A paradicsomba kalauzol a 2. szín. Ádám és Éva, az első emberpár élt itt, és gondtalanul élvezték az édeni harmóniát. Minden az övék volt, a két fát leszámítva. Lucifer ezt az öntudatlan állapotot kavarta fel, és elhintette bennük a kétely magvát: miért tilos a két fa? Az ördög csábítása sikeresnek bizonyult: Éva szakított a tudás fájának gyümölcséből, s Ádámot is megkínálta. Mikor a következő fához léptek volna, egy kerub az útjukat állta. Bűnösnek nevezte őket, és elzavarta a halhatatlanság fájától a tévútra jutottakat. Az Úr is hallatta a szavát, elhagyta az első emberpárt, és kitagadta a paradicsomból. Az égi kar siratta a földet, amit veszni láttak.

Egy pálmafás vidéken, a paradicsomon kívül kerestek hajlékot a számkivetettek (3. szín), és földi életük berendezkedésével foglalkoztak. Ádám kerítést készített, Éva pedig lugast, így próbálta pótolni azt, ami elveszett. Először tapasztalták meg a természeti törvények erejét. Lucifer rejtélyes szavakat fűzött serénykedésükhöz, mintegy megjósolta, hogy igyekezetük felesleges, mert amit tesznek, az „Szülője minden nagynak és nemesnek, / És felfalója önnön gyermekének”. Ádám tudásra kívánt szert tenni, hisz oly nagy árat fizettek mindezért. Lucifer megismertette velük a természeti erőket, de Ádám a jövőre is kíváncsi volt. Éva is tudni szeretne volna, hogy a változások közepette megőrizheti-e női bájait. Kérésükre Lucifer álmod bocsátott rájuk, hogy ott bejárassák a jövő útjait. A keretszínnek ezzel lezárultak.

A történeti színek első állomása Egyiptomba vezet (4. szín). Ádám korlátlan hatalmú fáraó, Lucifer pedig a minisztere volt. Milliók görnyedtek az alatt a súly alatt, amelyet az uralkodó tett rájuk. A fáraó halhatatlanságra vágyott, ezért piramist építtetett, hogy így dacoljon a mulandósággal. Egy véresre vert rabszolga a munkát felügyelőkhöz utasította a trón felé menekült, de összerogyott. A felesége, vagyis Éva sikoltva rohant mellé, és saját testével próbálta óvni férjét a további ütlegektől. A haldokló utolsó szavaival az asszonyt próbálta vigasztalni, hogy ez a rabszolgák sorsa, de Éva vádjai utolérték a fáraót: „milliók egy miatt” – vágta Ádám szemébe. A fáraó ekkor ráébredt, hogy valóban nem boldog hatalmának csúcsán, ezért Évát maga mellé ültette, és a

nő kérésére felszabadította a rabszolgákat. Lucifer pedig felidézte a szellem testet öltött emlékeinek pusztulását. Ádám indult tovább, hogy az egyenlőségen alapuló társadalmat megkeresse.

Athénban (5. szín) a város közepén gyülekezett a nép, hogy a demagógok szónoklatait meghallgassák. Miltiádész hadvezér távol volt, dicső csatákban vett részt, de az athéni nép árulónak kiáltotta ki a távollétében. A demagógok befolyásolták a tömeget, az athéni polgárok az ő hatásukra a hadvezér feleségén, Éván (Lucia) és a fián akartak bosszút állni. Lucia Aphrodité templomában mutatott be áldozatot, hogy férje épségben hazatérjen a csatából. Miltiádész eddig mindenhol győzött, mégis azt állították róla, hogy összejátszik az Athént szorongató perzsákkal. A nép pedig néhány garas fejében bármire képes volt, szavazatukat akár egy kupa borért is eladták, pedig szabad polgárok voltak.

Ádám a seregek élén a városba tartott. Mindenki azt gondolta, hogy megneszelte, mit terveznek ellene. A nép viszont köpönyegforgató módon hódolattal sietett a hadvezér elé, bocsánatért könyörögtek. A férfi nem értette az emberek viselkedését, majd elmondta, hogy azért tért vissza, mert sebesülései miatt nem tudja már ellátni korábbi tisztségét. Kardját Pallasz Athéné oltárára kívánja tenni, hatalmát pedig a nép kezébe helyezni. Seregeit elbocsátotta, és miközben az oltárhoz igyekezett, a demagógok által feltűzelt nép rárontott. Lucia megvető szavakat intézett az emberekhez, Ádám viszont megértő volt. Tudta, hogy a nyomor készítette őket a bosszúra, mindezt a nép természetének tartotta. Ugyanakkor mindennel leszámolt, és fejét a bárd alá hajtotta.

A csalódott hős maga mögött hagyta a köz szolgálatát, és a magánéletbe kívánt visszavonulni. Ádám Sergiolus néven egy züllött társaság tagja Rómában (6. szín). A pestis sújtotta városban csak az előkelőknek adatott meg, hogy életüket kellemesen töltsék. Így volt ez Ádámmal és társaságával is. Míg mások nyomorogtak, ők élvezték az étel, az ital, a zene örömeit, mitöb, gladiátorok játékán szórakoztak. Cinikusan fogadtak, vajon melyik kerül ki győztesen a harcosok közül. Ádám Évát (Júliát), Catulus pedig lovát ajánlotta fel nyereményként. Be kellett látniuk azonban, hogy sem ez, sem az étel, de még a szerelmi mámor sem szórakoztatja őket. Hippia a mámorról dalolt, Cluvia gúnydalt énekelt a hagyományos római erényekről. Júlia a zeneszó hallatán egy pillanatra elmélázott, és felelevenítette a régi harmónia, az éden világát, Ádámban pedig feltámadt az undor a dözsölő életmódtól. A távolból jajszó hallatszott. Lucifer egy temetési menetet hívott be az utcáról, Hippia egy előzetes fogadása szerint megcsókolta a hullát, aki a nyitott koporsóban feküdt. Péter apostol lépett elő a kíséretből, de a figyelmeztetéssel már elkésett: a nő a döghalált vette magára a csókkal, amivel a halott szájából az obulust kívánta kivenni. Hippia görcsösen vonaglni kezdett, az apostol pedig megkeresztelte életének utolsó perceiben. A mulatozók közben fejvesztve elmenekültek, Ádám pedig az apostol szavainak nyomán indult tovább. Új eszméket keresett, a szeretet és a testvériség eszméit kívánta követni.

Konstantinápoly, a keleti kereszténység fővárosa Ádám következő állomása (7. szín). Itt mint Tankréd, a lovag jelenik meg. Ázsiából érkezett, oda kívánta elvinni a keresztény tanokat. Most döbbenet tapasztalta, hogy a polgárok a keresztes lovagok elől a házukba zárkóztak. Ezek az emberek azt tapasztalták, hogy a katona, bármilyen zászló alatt is harcoljon, csak a rosszat jelenti: rabol, nőket erőszakol, zsákmányt szerez. Tankréd ezért hiába kért szállást, sehol sem kapott. Már úgy döntött, hogy katonáival a ligetben éjszakázik, amikor a Pátriárka díszes kísérettel kijött a palotából. A főpapot kérte, segítse meggyőzni a polgárokat, hogy fogadják be éjszakára. A pap nem érkezett a kéréssel foglalkozni, mert eretnekek fölött kellett ítélnie. Tankréd értetlenül szemlélte, hogy egyetlen *i* betű körül zajlik a vita, és emiatt küldenek embereket a máglyára. A szeretet egyházának főpapja indulatosan ítélt az általa bűnösnek tartott emberek felett, és a tűzhalálba küldte őket. Tankréd hite megrendült, ezt csak tetézte, amikor két rémült nő kérte segítségét. Ádám saját katonái rontottak rájuk, hogy szűz erényeiket eltiporják. Az egyik nő, Éva (azaz Izóra) volt, aki iránt Tankréd azonnal szerelemre lobbant. A kapuig kísérte, és arra várt, hogy a lány jelzi a szá-

mára, érzelmeit ő is viszonzni fogja. Éva viszont elmondta neki, hogy apja Istennek ajánlotta, szerelmük reménytelen, mert köti a fogadalom. Ádám a lovagi erényben is csalódott, olyan korba vágyott, ahol nincsenek eszmék.

Ádám Prágában (8. szín) visszavonult tudósként élt Kepler néven. Ebben az átmeneti korban csillagászként csak a tudásnak és a szemlélődésnek kívánt élni, pedig a máglyatüzek még égtek, és a babonák sem tűntek el. Rudolf császár udvarában dolgozott, megélhetése érdekében arra kényszerült, hogy tudását a császár szolgálatába állítsa, mitöbb, aprópénzre váltsa a tudományt. Tudományos meggyőződése ellenére horoszkópokat kellett készítenie az uralkodóknak és az udvaroncoknak egyaránt. Ezzel tartozott is, mert a császár emelte fel a szegények soraiból, és tette nemes-sé. Még azt is elvárta tőle, hogy utasítsa el a protestáns nézeteket, és ne álljon anyja mellé, akit boszorkánysággal vádoltak, és börtönbe vetettek. Hitvese kapcsán is megalkuvásra kényszerült, Borbála (azaz Éva) a léhűtő udvaroncok fényűző életét kívánta élni. Ehhez újra és újra pénzt kért férjétől, ráadásul hitvesi esküjét megszegő légyottra készült. Ádámot famulusa, Lucifer borral kínálta, hogy segítse a bajok feledésében, Ádám pedig elpanaszolta neki, hogy más elképzelése volt a tudományt illetően. Panaszos gondolatai közepette a Marseillaise dallamát hallotta a távolból, s ekkor álomba bódult.

Ádám az álom során (9. szín) Párizsba került, a francia forradalom híres közterére, a Grève-piacra. Danton, a forradalmár népvezér képében jelent meg. Új jelszavakat hirdetett a tömegben: egyenlőség, testvériség és szabadság. A haza veszélyben volt, és megbízható katonákra volt szüksége, akik készek meghalni az ügy érdekében. Igyekeztek felkutatni a bűnösöket, akiket aztán a bakó, vagyis Lucifer rövidesen ki is végzett. Danton elé hurcoltak két arisztokratát, a királyhú márkít és hűgát, Évát. Az eddig kegyetlen szigorral döntő Dantonban feltámadt a rokonszenv a testvérpár iránt, pedig azok kitarítottak nézeteik mellett. Évát leszúrta egy fanatikus forradalmár. A tömegből egy pórnő vált ki – Éva volt ő is rongyos, alantas alakban –, aki ezért a hőstettért Ádám szerelmét kérte cserébe, de a férfi elutasította. Danton elborzadt a történetek láttán. Ráadásul a közhangulat ellene fordult, a jakobinusok a halálát követelték. Azok kívánták elveszejteni, akik egykor elvtársai voltak, köztük Robespierre is. Azzal vádolták, hogy az arisztokratákkal rokonszenvezik, csempészettel foglalkozik és uralomra kíván törni. Nem volt menekvés, a bakó már készült a kivégzésére, a bukott népvezér pedig megadta magát a sorsának.

Az álomból felriadva Ádám újra Prágában találta magát (10. szín). Mámorosan ébredt, és a történetek ellenére sem ábrándult ki a forradalom eszméiből. Lucifer eddig hallgatott, de a lelkes szavakat már ő sem hagyta szó nélkül. Gúnyosan jegyezte meg, hogy mindez a bor mámorának és a másnaposságnak tudható be. A „tudós” lelkesen kezdte a napját, és tanítványát is arra intette, hogy kerülje az előítéleteket és a minták követését. Felesége viszont leckét kapott az udvari „erkölcsökből”. Az udvaronccal együtt töltött éjszaka számára csak megaláztatást hozott.

Az öregedő Ádám Londonban, a Tower bástyáján állva szemlélődött (11. szín). Lábai előtt nyüzsgött a város, a piactér a szabad verseny világát tükrözte. Az első benyomásai még lelkesedésre készítették, de Lucifer óva intette: közelről nézve látható csak az összhang hiánya. Azt javasolta, hogy egyszerű polgárként sétáljanak a tömegben. Sokan tolongtak a londoni vásárban, ahol szinte mindent meg lehetett szerezni. Nyoma sem volt azonban a nemesebb dolgoknak, sem a tudomány, sem a művészet nem képviseltette magát odalenn. A nagy verseny másról szólt: silány árurol, olcsó munkabérről, önmagukat eladó emberekről. Éva is ajándékért, pénzért kínálta a szerelmet. A nagy tolongás közepette egy munkást vittek a veszthelyre, mert megölte a gyáros fiát, aki elcsábította a nyomortól szenvedő feleségét. Mikor Ádám és az oldalán sétáló Éva egy szentkép mellé kerültek, a nő nyakán a gyöngysor kígyóvá változott. Ádám a kitörő botrány miatt a Tower felé igyekezett. A vásárbeli nyüzsgés haláltánccá változott, a sírgödört senki sem tudta kikerülni, mindenki a mélyben végezte, kivéve Évát, aki a tátongó mélység fölé emelkedett.

A falanszter világa (12. szín) már a jövőbe kalauzol. Ebben a közegben mindent a tudomány vezérelt, és Ádám kezdetben örült ennek az eszmének. Ugyanakkor a haza fogalmának elvesztését nagyon sajnálta. A falanszterre azért volt szükség, mert az emberiség kimerítette a Föld javait, és racionalizált étellel lehetett csak a túlélésre törekedni. Múzeumba száműztek minden olyat, ami ehhez az élethez feleslegesnek bizonyult: művészetet, családot, érzéseket, egyéniséget stb. A munkát csengőszóra hagyták abba a tudósok, majd arról beszélgettek, hogy ki milyen sikerrel végezte a tevékenységét. A falanszterben senkinek sem volt neve, nem volt jelentősége, hogy aki valaha maga Luther volt, most a Harmincadik „nevet” viseli, és fűtőként dolgozik. Platón pásztor volt, Michelangelo pedig széklábakat faragott. Mindannyian büntetést kaptak, mert hibát követtek el. Platón nyája elbitangolt, ezért nem ebédelhetett. Michelangelo fel akarta díszíteni a modelleket, szobafogságra ítélték. Luther túlfűtötte a kazánt, ezért borsón térdepeltették. Éva is feltűnt egy kisfiúval, akinek megvizsgálták a koponyaalkatát, hogy szakmát válasszanak neki. Ádám felháborodott, és meg akarta akadályozni, hogy elvegyék Éva gyermekét. Lucifer menekítette meg a büntetéstől.

A űrben (13. szín) tett utazás Ádám újabb menekülési kísérlete volt, mert látta, hogy eszméi sorra megsemmisülnek. Öregén, a vaksötétben repült. A Föld Szellemé szólalt meg a rideg világban, visszatérésre biztatta. A Föld vonzaskörét nem léphette át, mert az ember részben a Föld gyermeke is, ezért visszatért oda, ahonnan érkezett. Részben kapott válaszokat a benne élő kételyek kapcsán: *„A cél a halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdelem maga.”*

Hóval és jéggel borított, fátlan vidék a következő állomás (14. szín). A Föld kihűlt, csak néhány eszkimó tengette még itt az életét. Az emberek elkorcsosultak, egymás életére törtek, mert a főka kevésnek bizonyult. Ádámot istenségnek nézték, ezért leborultak előtte, az egyik eszkimó még a feleségét, Évát is felajánlotta neki. Ádám elrettent ettől a jövőképtől.

Újra a pálmafás vidéken találjuk az első emberpárt (15. szín). Ádám ifjúként lépett elő a kunyhójából, Éva még bent aludt. Az első férfi borzongva idézte fel magában az álom részleteit. Lucifer szerint meg kell alkudnia a látottakkal, de Ádám más megoldást akart. Mivel tudta, hogy rajta áll a jövő, ezért úgy döntött, hogy a mélybe veti magát, és ezzel együtt az egész emberiséget. Ekkor Éva lépett elő, hogy boldog hírt közöljön a párjával, úgy érezte, anyává lesz. Ádám belátta, nem tudja megakadályozni a jövőndőt, az emberiség ezzel már útjára indult. A megjelenő Úr végighallgatta Ádám kételyeit, de a kérdéseire nem adott egyértelmű, megnyugtató választ. Kijelölte Lucifer helyét a világban, az emberpárnak pedig megerősítette a követendő életelvet: *„Mondotam, ember: küzdj és bízva bízzál!”*

■ A főbb szereplők jellemzése

Ádám: Az örök ember, az emberiség képviselője. A jövőndőt kívánja tudni, és létezésének értelmét keresi. A kétely és a bizonytalanság gyötri, s ezzel mindig új tudásra tör.

Éva: Az örök nő jelképe. Ellentmondásos figura, bűn és erény egyaránt jellemzi. Ádám társa, aki a szépséget, az ifjúságot és a költészetet is szimbolizálja. Míg Ádám csak sejtje az Úr szavait, addig ő érti, ezért lehet a férfi segítője az élet hosszú útján.

Lucifer: Inkább bukott angyal, mint ördögi figura. A részét követeli a teremtésből, s mivel azt nem kapja meg, az embert kívánja elpusztítani. Lényege a tagadás, a kétely. Ezzel sarkallja az embert új utak keresésére. Személye nem egyértelműen gonosz, több benne a tragikus dicsőség, a nemes dac. Célját úgy is felvállalja, hogy tudja, nem érheti el soha.

■ Elemzés

Az *ember tragédiája* forrásai között Madách lelki-világnézeti válságát tartjuk számon. Az emberi haladásért folytatott küzdelem értelmetlenségének élménye rendítette meg az író világgépét. Ebben a XIX. századi természettudományok új tanításai is megerősítették: a természeti törvények abszolút érvényességének megcáfolása (a végzet elkerülhetetlen, a Nap kihűl, a földi lét megszűnik, az emberi faj elpusztul), a szabad akarat tagadása, a társadalmi haladás és az ember erkölcsi kulturális tökéletesedésének kétségbe vonása. Madáchot elbizonytalanították ezek az elképzelések, ezt a belső csatát Ádám és Lucifer kapcsolatára vetítette ki. Másrészt egyéni, személyes csapások érték, nővérének és családjának meggyilkolása megerősítette benne azt a hitet, hogy a tömeg elgáncsolja az érte küzdő nagy egyéniségeket. Felbomlott házassága pedig a női nemben való csalódással volt egyenlő, soha nem heverte ki ezt a törést.

A mű születésének időpontja – a szabadságharc bukása után eltelt tíz év – egy olyan korszakot jelez, amikor a magyar értelmiség már rálátással tudja értékelni a forradalom jelentőségét és a bukás okait. A tragédiában a konkrét történelmi esemény tanulságai általános emberi szinten jelentkeznek: a mű az emberiség történetét feldolgozva, egyetemes szintről próbál választ adni a nemzeti problémákra is. Ez a törekvés tükröződik a műfaj kiválasztásában: a drámai költemény utal a romantika esztétikájának műfaji határokat lebontó törekvéseire, valamint arra, hogy nem a külsődleges drámai cselekmény a fontos, hanem a szereplőkben lejátszódó gondolatok kivetítése.

A mű az emberiség nagy problémáját öleli fel (emberiségdráma), a filozófia végső kérdéseit boncolgatja. Arra keresi a választ, hogy mi az emberi lét értelme és célja, van-e lehetősége az emberi haladásnak, mi a küzdelmek, a nagy eszmék és érzelmek jelentősége. Központi problémái között találjuk a világ alakíthatóságának, illetve determináltságának kérdését: az emberi szabadság és szabad akarat korlátlanul érvényesülhet-e a világban, vagy a természeti törvények determinizmusának rabja csupán. Madách válasza, hogy az ember az egyén szintjén szabad, ám az emberiség szintjén determinált. Felmerül az egyén és tömeg viszonyának kérdésköre is: a francia forradalom eseményei tették világossá, hogy a tömeg nem csupán alakítója, de akadályozója és eltorzítója is a történelemnek. Madách logikusan és következetesen viszi végig a polgári liberalizmus nagy eszméinek kialakítását a múltban, uralomra jutását a jelenben, s tragikus ellentmondásainak lehetséges következményeit a jövőben. Az író vizsgálati tárgya az ember és természet megbomlott harmóniája is. Madách a teremtett világból, az isteni gondviselésből kiszakadó ember tragikus sorsát mutatja be. A kérdésfelvetés sokkal fontosabbá válik, mint maga a válasz, mivel konkrét megoldások nem lehetségesek. Erre utal a mű zárlatának nyitottsága is, mely Sőtér István és Németh G. Béla szerint az alkotás egyik legnagyobb erénye.

A mű irodalmi előzményének Goethe *Faustja*, Byron *Káinjá* és Milton *Elveszett Paradicsoma*, valamint a francia felvilágosodás filozófiai drámái tekinthetők.

Az *ember tragédiájának* megértéséhez a művet átható természettudományos eszmék ismerete is szükséges. Madách enciklopédikus teljességgel vonultatja fel a műben a XIX. században jelentkező, a világgépet formáló természettudományos felfedezéseket, mindezt belesimítja a mű koncepciójába és átlényegíti. Felsorakoztatja Newton *Principia* című művét, illetve a belőle fakadó istenképet, Faraday mágneses erővonal-elméletét, az első termodinamikai törvényt (anyagmegmaradás) és a másodikat is (energiaáramlás iránya), Darwin evolúcióelméletét és az ebből fakadó szocialdarwinizmust, Malthus népesedéstanát, Lombroso koponyatanát. A XIX. század második felének teljes filozófiai vonulata is jelen van: az egzisztencializmus, a pozitívizmus és különböző materialista tanok (Schopenhauer).

A drámai költemény filozófiai alapját Hegel dialektikus világgépfogása adja: minden állításnak (tézis) van egy ellenpontja, tagadása (antitézis), és ez a konfliktus feloldódik a két elem összeg-

zésével (szintézis). A hegeli triáda átvethető a történelem folyamára is, amelyet a mű történeti színei jelenítenek meg. A három szereplő közül Ádám és Lucifer a fentebb említett dialektika két ágát képviseli. Ennek megfelelően – a történeti színekben mutatott emberi alakjuk ellenére is – inkább tézisfigurák, eszmehordozók. Ádám a tézis, Lucifer az antitézis képviselője. Éva kiegyenlítő szerepet tölt be, azaz a szintézis hordozója, bár egyes felfogások tagadják a szintézis jelenlétét a műben. Pedig Éva sokarcúságával, az egymásnak ellentmondó jellemvonásaival az élet és természet sokféleségét jelképezheti, alakjában a különbözőségek nem egymás kizárói, hanem kiegyesítői.

A színekben megjelenő eszméket Lucifer – céljának, a teremtés elpusztításának megfelelően – a torzító gyakorlat során mutatja fel. A 4. színben, Egyiptomban az uralkodó eszme az egyeduralom. Ádám ebből ábrándul ki Éva szavaira, s az „egy milliók miatt” elvének jegyében felszabadítja a rabszolgákat. Az 5. (athéni) szín meghatározó eszméje a szabadság és egyenlőség. Madách a XIX. század felelős liberális gondolkodóinak legfőbb dilemmáját veti fel, amennyiben a szabadság és egyenlőség kölcsönösen kioltja egymást. Az egyenlőség nevében a tömegekre ráruházott szabadság önmaga paródiájára változtatja a demokráciát, hiszen a tömeg a demagógok befolyása alá kerül. Az egyén és a tömeg is ellentétben áll egymással. Rómában Ádám kiábrándult, az eszme és megvalósulás tragikus ellentmondásából az élvezetek világába menekül, morális zsákutcába jut. Az eszmények világára Éva emlékezteti, mert felidézi számára a paradicsomot. Az új eszme, a kereszténység által képviselt szeretet, testvériség élteti Ádámot. A 7. színben, Konstantinápolyban a kereszténység gyakorlata nem igazolja vissza Ádám lelkesedését. A dogmává merevedett, vallási háborúba torkolló keresztény vallás ellehetetleníti az egyéni boldogságot is. Ádám Prágában a tudományokba menekül. Keplerként az ég titkait kutatja, közben a mindennapos megélhetés gondjaival küszködve horoszkópokat gyárt, tudását aprópénzre váltja, hogy felesége anyagi igényeit kielégítse. Párizs „álom az álomban”, ahol az eddig megfigyelt és uralkodó eszmék együtt jelennek meg a forradalom jelszavában. Az eszmék közötti ellentmondás azonban feloldhatatlannak látszik, a gyakorlat eltorzítja a legnemesebb ideákat is. A forradalmi terror megsemmisíti a szabadság, egyenlőség, testvériség romantikus értéktriászát. A 10. szín felütése hozza a legfontosabb tanulságokat, értelmezi az „álom az álomban” történéseit. Párizsra visszaemlékezve Ádám nem ábrándul ki, egyszerre látja az esemény bűnét és erényét (szintetizálás).

London Madách jelene, a liberalizmus győzelme, a szabad verseny világa. Az egyetlen érték-mérő a pénz, az erkölcsi törvények már nem meghatározóak. A tragikus felismerés az élet értelmetlensége: ezt jelképezi a szín végén a haláltánc. Egyszerre Éva lép túl a síron, hiszen ő ellentmondásos női mivoltában is a költészet és az ifjúság jelképe. A falanszter világát az ésszerűség és a ráció szabja meg. Az utópikus világban (Fourier utópiája) a józan ész uralma szűrki el a sokszínű, gazdag életet, kizárja a művészetet, az érzelmeket, az emberi vonzalmat. Ádám a különböző megvalósult és lehetséges társadalmi formációkból kiábrándulva, az emberi szabadság, szabad akarat végső bizonyítékát keresve ki akar szakadni a földi világból. Az űrbe megy, de felismeri, hogy az emberi szabadságnak nem csupán társadalmi, hanem természeti határai is vannak. A Föld Szellemének szavára először vetődik fel benne a cél és küzdelem kettősségének problémája. A 15. szín tanulságát megelőlegezve a küzdelem fontosságát hirdeti. A 14. szín az eszkimók világa, az ember és természet viszonyát ábrázolja. A megbomlott harmóniában az ember elveszti emberarcát.

Az utolsó színben Ádám úgy érzi, magára maradt a megélt élmények tragikus következményeivel. Az Úr szava Ádám magányát is oldja, mikor mellérendeli Évát, aki érzékenységgel, női mivoltánál fogva alkalmasabb az isteni sugallat befogadására, de mellérendeli Lucifert is, aki éppen tagadásával fogja új utak keresésére indítani. A Teremtő a lelkiismeret szavának fontosságát is hangsúlyozza. A mű zárlatában fogalmazódik meg, hogy Ádám hitével (tézis) szemben mindig ott

áll majd Lucifer kétkedése (antitézis), ám Éva személye teremti meg Ádám számára a harmóniát (szintézis), kibékíti benne az ellentmondásokat.

Az alkotásban felmerülő kérdésekre nem születnek konkrét válaszok. Az író a küzdéssetika és az isteni kegyelemre való ráhagyatkozás fontosságát hangsúlyozza, így a filozófiai kérdésekre erkölcsi szinten adja meg a feleletet. Az embernek fel kell ismernie a szabadság méltóságát és felelősségét, a teremtő ember kötelességtudatával kell helytállnia a világban. Ebben segítségére van, ha teremtményváltót felismeri, és ráhagyatkozik az isteni kegyelemre. *Az ember tragédiája* a teremtett világból az ész segítségével kilépett ember tragédiája, de nem vonja kétségbe a teremtő ember feladatát, az akaratot és a rációt, csak korlátok közé szorítja.

■ Érdekességek

1883. szeptember 21-én mutatták be a darabot Pesten, ma ezen a napon tartjuk a dráma napját. A műnek animációs feldolgozása is készült Jankovics Marcell által (**1989**). Szinetár Miklós tévés feldolgozásában Éva szerepét Moór Marianna, Ádámét Huszti Péter játszotta (**1969**). Az új Nemzeti Színház ezzel a darabbal nyitotta meg kapuit 2002. március 15-én. Az előadást Szikora János rendezte, Lucifer szerepét Alföldi Róbert játszotta. Az örök érvényű művet formabontó megoldásokkal aktualizálták.

■ Feladatok

- Határozza meg *Az ember tragédiája* műfaját! Milyen elemek segítenek a felismerésben?
- Mít értünk történeti és keretszínnek alatt? Milyen funkcióval rendelkeznek? Milyen logikán alapulnak?
- Milyen események állnak a mű keletkezésének hátterében?
- Sorolja fel a mű nagy kérdéseit!
- Ismertesse a darabban megjelenő eszméket!
- Mutassa be az írásból kibontakozó világvélemény jellegzetességeit!
- Ismertesse a darab időszervezetét!

■ Szövegértés

„ÁDÁM

*Uram! Rettentő látások gyötörtek,
És nem tudom, mi bennök a való.
Óh mondd, óh mondd, minő sors vár reám:
E szűkhatárú lét-e mindenem,
Melynek küzdése közt lelkem szűrődik,
Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
A földre önts, és béigya porond?
Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?
Megy-e előbbre majdan fajzatom,
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,*

*S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?
Van-é jutalma a nemes kebelnek,
Melyet kigúnyol vérhullásaért
A kislelkű tömeg? Világosíts fel,
S hálásan hordok bármi végzetet;
Csak nyerhetek cserében, mert ezen
Bizonytalanság a pokol. –*

AZ ÚR

*Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
Hogy a muló perc élvéről lemondj?
Míg most, jövőd ködön csillogva át,
Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény. –*

LUCIFER (kacagva)

*Valóban, melyre lépsz, dicső a pálya,
Nagyság s erény leszen tehát vezéred,
E két szó, mely csak úgy bír testesülni,
Ha babona, előítélet és
Tudatlanság álland mellette őrt. –
Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napsugárból összegyúrva
Tudása törpe, és vaksága nagy. –*

ÁDÁM

*Ne gúnyolj, óh, Lucifer, csak ne gúnyolj:
Láttam tudásod tiszta alkotását,
Nagyon hideg volt ottan e kebelnek. –
De, óh, Uram! Ki fog feltartani,
Hogy megmaradjak a helyes uton?
Elvontad tőlem a vezérkezet,
Hogy a tudás gyümölcsét ízlelém.*

AZ ÚR

*Karod erős – szived emelkedett:
Végetlen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szüntelenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémül ez égi szó,*

*E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.
E két eszközzel álland oldalodnál,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz. –
Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben – működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántorítja bár – az mit se tesz –
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szüntelen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csirája lesz. –*

ANGYALOK KARA

*Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsúl áll Isten kegyelme.
(...)*

ÉVA

Ah, értem a dalt, hála Istenemnek!

ÁDÁM

*Gyanítom én is, és fogom követni.
Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni! –*

AZ ÚR

Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

1. Mutassa be a mű szereplőit: Évát, Ádámot és Lucifert! Hogyan jelenik meg személyükben a tézis-antitézis-szintézis hármasa?
2. Mire utal Ádám a következő mondatban? „Uram! Rettentő látások gyötörtek...”
3. Sorolja fel, milyen fogódzókat kap Ádám az Úrtól! Idézza a megfelelő részletet!
4. Melyek jelennek meg a mű nagy kérdései közül a fenti részletben?
5. Mi utal Ádám és Éva különbözőségére? Idézza és értelmezze a megfelelő szövegelemeket!
6. Milyennek láttatják az embert Lucifer szavai?
7. Mutassa be a részletben megfogalmazódó romantikus emberfelfogás lényegét!
8. Állítsa párhuzamba Madách alkotását a fenti részlet segítségével a *Csongor és Tünde* című Vörösmarty-művel!
9. Értelmezze a mű zárlatát! Miért tartjuk nyitott műnek *Az ember tragédiáját*?
10. Mutassa be a küzdés-etika lényegét!